

BOOK REVIEW

Огляд колективної монографії «Науковий доробок В. В. Німчука і формування сучасних історико-лінгвістичних знань» (за матеріалами Міжнародної наукової конференції до 90-річчя Василя Німчука)

Коца Р. О. – Пуряєва Н. В.: *Науковий доробок В. В. Німчука і формування сучасних історико-лінгвістичних знань. Колективна монографія за матеріалами конференції*. ФОП Сабов А. М., Ужгород, 2025, 291 с.

Reviewed by *Вільмош Газдаг*,* *Єлизавета БАРАНЬ*

Received: 2 November 2025 • Accepted: 4 February 2026

Published Online: 2 March 2026

© The Author, 2026

Василь Німчук (1933–2017) – видатний український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України. Наукова спадщина Німчука назавжди вписана в історію українського та світового мовознавства. Енциклопедичність знань, широта світоглядних поглядів, феноменальна обдарованість та унікальність лінгвістичних здібностей дозволили вченому залишити величезний творчий доробок – понад 500 наукових публікацій. Протягом своєї більш ніж шістдесятирічної наукової діяльності досліджував українську мову в різних її аспектах: діалектний словотвір, теоретичну і діахронічну дериватологію, історичну діалектологію, зокрема український діалектогенез, діалектну стилістику, походження української мови, історію української літературної мови, питання української орфографії, історію українського мовознавства, проблеми етимології, українську ономастику, українсько-слов'янські та українсько-угорські паралелі (БАРАНЬ 2017: 489). Василь Німчук був «мовознавцем широкого профілю» (БІЛОУСЕНКО 2019: 57): заклав основи діахронної лінгвогеографії та картографування; розробив проект фундаментального дослідження формування та розвитку всіх підсистем української мови – багатотомної академічної *Історії української мови* (1978–1983); започаткував українське едиційне джерелознавство, розпочавши серію *Пам'ятки української мови*, що зробило доступною широкому загалу лінгвістів величезну писемну спадщину українського народу. До 75-річчя від дня народження вченого укладено біобібліографію (ОСІНЧУК–ПУРЯЄВА 2008). «Німчукова епоха в лінгвістиці – від виокремлення мовного явища в синхронії та діахронії до ґрунтового та енциклопедичного тлумачення його в

* Corresponding author: Вільмош Газдаг доктор філософії, доцент, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці II, кафедра філології, площа Кошута, 6 90202 Берегове, Закарпаття, Україна. E-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

загальнослов'янському контексті; транслінгвальна академічна школа вивчення мови не лише в царині мовній зокрема, але й у річищі української культури та історії загалом», – так охарактеризував діяльність науковця його учень Віктор Мойсієнко (Мойсієнко 2013: 165). Сучасне осмислення наукової спадщини Василя Німчука описано в статті Святослава Вербича (Вербич 2023: 96–108).

Колективна монографія укладена за матеріалами Міжнародної наукової конференції *Історія української мови: від тексту до словника*, що відбулася 7–8 вересня 2023 року в Інституті української мови НАН України з нагоди 90-річчя від дня народження професора В. В. Німчука. У конференції взяли участь дослідники з провідних наукових установ та закладів вищої освіти України, а також науково-освітніх установ Польщі, Німеччини та Японії. Видання містить передмову українською та англійською мовами, де окреслено значення наукового доробку В. В. Німчука для формування сучасної лінгвоукраїністики. Структурно монографія поділена на п'ять тематичних розділів, що охоплюють різні аспекти історичного мовознавства.

Перший розділ монографії *Теоретико-методологічна основа діяхронних досліджень* присвячено пошуку теоретичних засад, на яких ґрунтуються сучасні історико-лінгвістичні студії. У статті Галини Наєнко *Історія мови vs соціолінгвістика: зі спостережень за термінами* запропоновано короткий огляд українських і зарубіжних славістичних досліджень, зосереджених на визначенні суспільних функцій української мови (державної, адміністративної, канцелярської тощо) від початку писемності до кінця XVII століття. Авторка аналізує проблеми поєднання методів соціолінгвістики, діалектології та структурної типології для відтворення багатовимірної мовної ситуації минулого в полімовних суспільствах (Київська Русь, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Російська імперія). Дослідниця критично оцінює європейський мовознавчий підхід, що ігнорує внутрішню інтенцію української мови до самостійного розвитку, послуговуючись концептами «давньоруської мови» та «східнослов'янської народності».

У праці, присвяченій поняттю етнічної мови та етномовної свідомості в роботах Василя Німчука, Ірина Фаріон (стаття вийшла друком посмертно) звертається до питання застосування термінів «етнічна свідомість», «мовна свідомість» та «етнічна мова» в науковій спадщині видатного історика української мови. Авторка аналізує використання цих термінів як інструмент пізнання української діалекто- та глотогенези в соціолінгвальному контексті та їхній зв'язок із діалектологією та ономастикою, що сягає часів Русі. Окремим важливим складником аналізованих понять є літературна писемна мова, що визначає етнічне обличчя суспільства, та дослідження персональної мовно-історичної джерельної бази.

Другий розділ *Розвиток лінгвістичного едиційного джерелознавства та дослідження мови окремих пам'яток як репрезентантів «мовного обличчя» певної історичної доби* присвячений питанням, у яких мову розглянуто крізь призму історичних пам'яток і текстів.

В. В. Грещук та Вал. В. Грещук у дослідженні, присвяченому *Хрестоматії з історії української мови X–XIII ст. В. В. Німчука*, висвітлюють лінгвополітологічний вимір цієї фундаментальної праці. Хрестоматія є найповнішим зібранням писемних пам'яток української мови найдавнішого періоду, значна частина яких опублікована вперше. Переконлива ідентифікація низки давніх писемних пам'яток саме як давньоукраїнських дає підстави розвінчувати лінгвополітологічну міфологему про початок української мови щойно з XIV ст. і збільшити писемний стан її функціонування, відсунувши його вглиб віків майже на

чотири століття. Автори аналізують крадіжки й привласнення московитами писемних пам'яток, які насправді належать українській та білоруській мовам.

М. П. Дем'янюк у статті про лексику на позначення явищ природи у приватному діаріуші Якова Марковича простежує процеси розвитку метеорологічної лексики, засвідченої в щоденниках XVIII століття. Генетичну основу виявлених метономенів становлять лексеми праслов'янської спадщини та давньоукраїнської мови, яким притаманна семантична стійкість. Водночас у процесі розвитку відбулися зміни, які вказують на появу нових семантичних значень та дериватів. Метономени, виявлені в діаріуші Якова Марковича, мають народну основу, що виявилася в багатстві дієслівної та прикметникової синонімії, у нароснуванні рядів однокоренових слів, поширенні образних словосполучень та порівняльних конструкцій.

У праці Л. М. Марчило про походження часових форм українського дієслова на матеріалі *Луцької замкової книги 1560–1561 рр.* досліджено часові форми дієслів, зафіксованих у цій пам'ятці. Авторка аналізує форми теперішнього, майбутнього, минулого та давноминулого часів дієслів, вжитих у документах того періоду, виявляє морфологічні, фонетичні, графічні варіанти афіксів часових форм. Особливу увагу приділено різним структурним типам форм минулого часу (аналітичним та синтетичним), сформованим на основі перфекта, та простежено їхню подальшу історію в українській мові.

У дослідженні концепту *душа* крізь призму творів Й. Галятовського М. С. Скаб та М. В. Скаб розглядають репрезентацію цього ключового для української культури концепту в барокових текстах XVII століття. Автори аналізують семантичне наповнення та функціонування концепту *душа* в релігійно-філософському дискурсі епохи бароко, простежують її зв'язки з іншими концептами християнського світогляду та особливості мовної об'єктивізації в проповідницьких текстах видатного українського письменника і проповідника.

У статті Я. П. Яремка проаналізовано образи-символи у Франковому поетичному тексті з лінгвополітологічного аспекту, досліджено мовні засоби творення символічних образів у поезії Івана Франка та їхнє значення для формування національної ідентичності. Автор розглядає специфіку функціонування традиційних українських символів у поетичному дискурсі кінця XIX – початку XX століття та їхню роль у вираженні політичних і соціальних ідей письменника.

Третій розділ *Дослідження структурних рівнів української мови в діяхронії* об'єднує статті, спрямовані на аналіз внутрішньої структури української мови – її граматики, лексики та ономастики. У статті про рефлексії праслов'янських вказівних займенників **onъ* та **onъ* в українській мові Руслана Коца дослідила історію розвитку та функціонування цих займенникових форм від праслов'янської доби до сучасності. Авторка простежила семантичні та граматичні трансформації вказівних займенників, їхню роль у формуванні системи займенникових слів української мови, проаналізувала особливості їх уживання в різні історичні періоди.

Тетяна Сивокозова представила функції прийменників у реалізації атрибутивної семантики в пам'ятках української мови XVII–XVIII ст., проаналізувавши роль прийменникових конструкцій у вираженні означальних відношень. Авторка виявила основні моделі приймениково-відмінкових форм з атрибутивним значенням, простежила їхню еволюцію та особливості функціонування в текстах різних жанрів зазначеного періоду.

У розвідці про літописний ойконім *Теребовля* Святослав Вербич розглянув проблеми етимологізування цієї назви, проаналізував різні варіанти походження топоніма, залу-

чив широкий порівняльний матеріал зі слов'янської ономастики. Автор критично оцінив наявні етимологічні гіпотези та пропонував власне бачення походження назви одного з найдавніших міст України.

У статті *Фрагменти з ойконімії Житомищини* Ольга Карпенко дослідила походження та історію окремих поселень цього регіону. Авторка проаналізувала структурно-семантичні особливості топонімів, їхні зв'язки з апелятивною лексикою, простежила відображення в назвах поселень історичних, соціальних та культурних реалій різних епох.

Лілія Москаленко проаналізувала словотвірні моделі та способи творення прізвищ на основі однієї з найцінніших пам'яток української ділової мови козацької доби *Актами Полтавського полкового суду* (1683–1750 рр.). Дослідниця виявила найпродуктивніші словотвірні типи, простежила зв'язок антропонімів з апелятивною лексикою, розглянула соціальну зумовленість прізвищевих назв козацького періоду.

Лексико-словотвірну мікросистему з коренем *Žed- на матеріалі антропонімії дослідив Віктор Шульгач, проаналізувавши праслов'янські витоки та історичний розвиток цієї групи особових назв. Автор простежив семантичні трансформації кореня, його продуктивність в антропонімотворенні, виявив ареальні особливості поширення імен та прізвищ із цим коренем.

До четвертого розділу, який має назву *Мова української церкви та міжконфесійна взаємодія у виробленні сучасного церковно-релігійного стилю української мови* ввійшли статті, в яких розглянуто церковно-релігійний стиль української мови в історичному розвитку. Тетяна Коць у статті про релігійний стиль у системі функціональних різновидів мови простежила еволюцію цього стилю від історичних витоків до сучасності. Авторка проаналізувала процеси формування релігійного стилю української мови, його жанрову диференціацію, взаємодію з іншими функціональними стилями, особливості мовних засобів у різні історичні періоди.

Н. В. Піддубна дослідила еволюцію лексичних експресем в українській проповіді, простежила розвиток експресивної лексики в проповідницьких текстах від давньоукраїнського періоду до сучасності. Авторка проаналізувала засоби створення експресивності, функціонування емоційно-оцінної лексики, роль метафор та інших тропів у формуванні проповідницького дискурсу.

Наталія Пуряєва у дослідженні «Історія української мови як церковно-богослужбової в науковому доробку В. В. Німчука» проаналізувала погляди вченого на розвиток церковно-релігійного стилю української мови, його внесок у вивчення конфесійної літератури та церковної термінології. Авторка висвітлила концепцію науковця про роль церковнослов'янської мови в історії української літературної мови, акцентувала увагу на важливості вивчення Німчуком мови перекладів Святого Письма та богослужбових текстів.

Останній розділ *Староукраїнська мова в історичній лексикографії: традиції та нові проекти* містить статті, які є продовженням лексикографічних традицій, започаткованих Василем Німчуком.

У збірникові має місце спільна стаття І. Казимирова, О. Петрова, Ю. Чернобров, І. Ярошевич, Н. Яценко, у якій представлено зразки словникових статей *Історичного словника лінгвістичних термінів*. Авторки обґрунтовують важливість хронологічної інвентаризації лексем на позначення окремого наукового поняття, висвітлюють історію його розвитку та способи представлення в різних типах історико-термінологічних словників. Дослідження

демонструє принципи укладання історичного словника лінгвістичної термінології, методу опрацювання джерел, структуру словникової статті.

Колективна монографія *Науковий доробок В. В. Німчука і формування сучасних історико-лінгвістичних знань* є важливим внеском у розвиток української історичної лінгвістики. Видання розкриває роль наукових праць Василя Німчука у формуванні сучасної лінгвоукраїністики, висвітлює важливі теоретичні та практичні проблеми дослідження історії української мови, демонструє актуальність і продуктивність ідей ученого для подальших наукових розвідок.

Видання є цінним для широкого кола читачів: науковців-мовознавців, які досліджують історію української мови та вивчають проблеми діяхронної лінгвістики, викладачів закладів вищої освіти, здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей, учителів-словесників, – усіх зацікавлених історією розвитку української мови та доробком Василя Німчука.

Монографія є своєрідною спробою вписати в канву історичної пам'яті видатного українського мовознавця, який зумів започаткувати та успішно зреалізувати чимало фундаментальних проєктів, виховати ціле покоління істориків мови, які сьогодні втілюють його ідеї, репрезентуючи українське історичне мовознавство на загальнослов'янській лінгвістичній арені.

Видання є доступним на сайті Інституту української мови НАН за посиланням.¹

ЛІТЕРАТУРА

- БАРАНЬ Є. 2017 Німчук Василь Васильович (1933–2017). *Studia Slavica Hung.* 62, 2, 489–491.
- БЛОУСЕНКО П. І. 2019 Німчук Василь Васильович (06.07.1933 – 26.11.2017). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Нова серія 4, 19, 57–60.
- ВЕРБИЧ С. О. 2023 Лінгвістичні обрії Василя Васильовича Німчука. *Українська мова* 4, 88, 96–108.
- КОЦА Р. О. – ПУРЯЄВА Н. В. 2025 *Науковий доробок В.В. Німчука і формування сучасних історико-лінгвістичних знань. Колективна монографія за матеріалами конференції*. ФОП Сабов А. М., Ужгород. [on-line] <https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/Naukovyi-dorobok-Nimchuka.pdf> [30-10-2025].
- МОЙСИЄНКО В. 2013 В. В. Німчук у лінгвоукраїністиці (До 80-річчя з дня народження Василя Васильовича Німчука). *Українська мова* 3, 165–173.
- ОСІНЧУК Ю. В. – ПУРЯЄВА Н. В. (ред.) 2008 *Німчук Василь Васильович: Біобібліографія до 75-річчя*. Видавний дім Дмитра Бураго, Київ.

¹ [on-line] <https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/Naukovyi-dorobok-Nimchuka.pdf> [30-10-2025].

Open Access statement. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited, a link to the CC License is provided, and changes – if any – are indicated. (SID_1)